

Arte plastice

PORTRETUL ÎN SCULPTURA ROMEI ANTICE

THE PORTRAIT IN ANCIENT ROME SCULPTURE

VLADIMIR LOZOVANU,

doctorand, Academia de Științe a Moldovei,
lector superior, master în arte plastice,
Academia de Muzică, Teatru și Arte Plastice

În acest articol mi-am propus într-o variantă laconică identificarea etapelor principale de evoluție ale portretului în sculptura din Roma Antică, menționând rolul etruscilor și al grecilor în constituirea acestui gen de artă pentru cazul civilizației romane. Relatez specificul limbajului plastic, reieșind din direcțiile evoluției acestuia. Definitivez trăsăturile stilistice percepute de artiști, rezultând din cele două direcții de dezvoltare ale artei portretului roman: realistă și idealistă. Depistez elementele novatoare utilizate de sculptorii romani în acest gen de artă. Prezenta comunicare este un punct de plecare pentru cercetarea ulterioară ce va ține de influențele portretului roman asupra artelor plastice și culturii europene, dar și a impactului extern resimțit de către acesta.

Cuvinte-cheie: sculptură, portret, chip, realism, arta portretului, limbaj plastic.

The purpose of this paper was to identify in a laconic variant the main stages of evolution of the portrait in Ancient Rome sculpture, mentioning the role of the Etruscans and Greeks in creating this art genre for the Roman civilization. The author speaks about the plastic language following and defines the stylistic features perceived by artists, resulting from the two directions of development of the art of painting a human's portrait: realistic or idealistic. Innovative elements used by Roman sculptors are also revealed in the article. The present paper is a starting point for further research referring to the influence of the Roman portrait on plastic arts and European culture as well as the external impact experienced by it.

Keywords: sculpture, portrait, face, realism, art portrait, plastic language.

Din volumul imens al operelor de artă din timpul Romei Antice, un rol important l-a avut *portretul* în *sculptură*, care constituie cea mai impunătoare colecție de artă plastică. În multe muzee din lume se păstrează numeroase *portrete* create de sculptorii romani, începând cu cele funerare ale etruscilor și ajungând la busturile împăraților bizantini din perioada Imperiului Roman. Aceste opere completează informațiile istorice, reconstituind convingător reprezentările *realiste* ale unor personalități renumite, cetățeni simpli ai republicii sau al Imperiului Roman. Respectiv *sculpturi* au valoarea de opere de artă de cea mai înaltă calitate, care impresionează până în prezent. Sculptorii romani și-au propus ca scop, în creațiile lor, probleme ce sunt actuale și pentru artiștii contemporani: nu numai redarea trăsăturilor individuale ale *chipului* uman, dar și starea sufletească, individualitatea personajului concret.

După cum ne relatează istoricii de artă N. Britova, N. Loseva și N. Sidorova „...trăsăturile caracteristice ale *portretului* roman se evidențiază în comparație cu predecesorul său, *portretul* în arta plastică a Greciei Antice. Sculptorii greci din perioada clasică au creat, nu atât *portrete* a anumitor oameni sau personalități concrete, cât *chipuri* generalizate ce întruchipau trăsăturile specifice ale poetului, filosofului sau ale eroului (militarului)” [1, p.57].

În epoca elenistă s-a accentuat interesul față de lumea lăuntrică a ființei umane. Artele plastice încep să răspundă acestor cerințe, *arta portretului* dobândind o expresie profundă a naturii umane, păstrând totodată o generalizare idealistă a *chipului* uman din perioada clasică a artei Greciei Antice.

Portretul roman s-a dezvoltat pe alte principii. La romanii pragmatici erau alte concepții de viață, caracterul artei și percepția lumii înconjurătoare se deosebeau de ale grecilor care tindeau să se apropie de ideal.

Trăsăturile raționaliste care s-au răsfrânt supra religiei, literaturii, artelor plastice din Roma Antică, le vedem mai ales în genul *portretului* realizat în *sculptură*. *Portretul* de la început era menit să reprezinte un cetățean concret al statului roman „cives romanus sum”, ce își recunoaște importanța personalității sale. Prin o astfel de poziție se explică largă răspândire a genului dat la nivel de *portret* oficial al patricienilor, împăraților și în rândurile cetățenilor imperiului.

Se cunoaște, că apariția *portretului* roman ca gen de artă plastică este în strânsă legătură cu cultul morții (strămoșilor). Acest cult a fost practicat de națiuni ce au populat peninsula Iberică și, mai ales, de etrusci care, ulterior, au fost cucerți de romani, astfel în prezentarea strămoșilor, romanii încercau să realizeze o asemănare fizică cu cel portretizat. Busturile timpurii din perioada Republicii Romane sunt recunoscute ca opere de un naturalism impecabil, măiestrie înaltă în redarea feței umane.

Pentru prima dată influența artei plastice grecești, îndeosebi a artei elenice asupra *portretului* roman, se atestă în perioada Republicii Romane târzii. În această perioadă apare interesul față de spiritul și emoțiile celui portretizat, păstrând totodată asemănarea la maxim posibil. Acest principiu de redare obiectivă și asemănare a *chipului* cu modelul s-a păstrat și cel puțin a fost constant, pe parcursul existenței acestui gen în artele Romei Antice. În procesul de studiere a istoriei *portretului* roman apar anumite probleme legate de soarta istorică a acestor opere de artă. După căderea imperiului, pe parcursul secolelor medievale, o mare parte din operele de artă plastică antice au fost distruse. Doar unele monumente au mai rămas să decoreze străzile Romei, cum este statuia ecvestră a împăratului Marc Aureliu, care în acea perioadă, din greșală, a fost considerată statuia împăratului Constantin, anume acest fapt a și salvat-o de soarta altor opere distruse de creștini.

Arta portretului antic pe parcursul evoluției sale, după cum ne relatează savantul italian R.B. Bandelli, este divizată în trei etape: Prima etapă cea mai timpurie, se consideră cea mai simbolică, în care particularitățile caracteristice ale individuumului nu sunt luate în seamă, ba chiar nici nu este nevoie de ele. Așa tip de *portrete* sunt datate din epoca arhaică a artelor plastice grecești. Următoarea etapă este *portretul* tipologic, pentru care sunt caracteristice particularitățile ce descriu un anumit tip de oameni: eroi, poeți, filosofi, strategii-militari. Tipajele acestora au fost create în arta clasică greacă din secolul V-î.e.n. A treia etapă, cea mai matură, este *portretul* fizionomic, care redă particularitățile individuale ale feței omenești. Anume acest tip de *portret* este considerat drept temelie *portretului* roman care, ulterior, a pus bazele *portretului* vest-european [2, p.695-738].

Istoricul din domeniu E. Buschor, în monografia sa *Das Portrat* expune gândul precum că *Portretul* roman nu redă emoțiile fine ale *portretului* grecesc, dar tinde să redea asemănările fizice exterioare, adică este *portretul* reflexiei din oglindă [3, p.248]. Mai multă atenție acest istoric acordă *portretului* din antichitatea târzie, punând în evidență calitățile acestui gen de artă în redarea fineții emoționale și sufletești, care își va regăsi continuitatea în *portretul* medieval european.

Vorbind despre genul *portretului sculptural* în arta plastică romană, amintim de *portretul* în arta etruscă, deoarece anume lor li se datorează geneza *portretului realist* roman. Nu putem neglija rolul pe care l-a jucat cultul mortuar al etruscilor în care aceștia foloseau așa numitele canope (*fig.1*), cu *portrete sculptate* individuale, sarcofagele mormintelor cu figuri și *portrete* personificate ale defuncțiilor și, nu în ultimul rând, măștile de ceară ale acestora.

Etruscii executau busturi în lut și metale semiprețioase, erau meșteri iscusiți ai bronzului și ai aramei. Printre renumitele opere ale acestei perioade putem menționa: *Bustul lui Brutus* din Muzeul Capitoliului din Roma, sec.III î.e.n., (*fig.2*), *Capul tânărului din Fieszolle*, Luvru, Paris, sec. II î.e.n., *Cap de bărbat din Bolianum Vetus*, sec. III î.e.n. și *Statuia lui Aul Metell*, sec. I î.e.n. (*fig.3*). Ultima fiind descoperită în lacul Trazimen, uimește și azi prin calitatea executării, precizia *portretului*, plastica și compoziția figurii cu mâna dreaptă ridicată. Acest procedeu sculptorii romani îl vor folosi de nenumărate ori în alte opere renumite.

În arta *portretului* Republicii Romane pe parcursul secolului I î.e.n. urmărim un *realism*, ce trece calitativ într-un naturalism, care nu se va mai evidenția așa de puternic, ulterior, în arta romană. În

acest timp se creează *portrete* ce frapază spectatorul prin veridicitatea sa. Cu o deosebită atenție autorii se atașează de redarea trăsăturilor individuale ale feței omenești, uneori cu unele particularități de grotesc. Toată cultura Romei din perioada respectivă tinde spre individualism, spre percepția clară și concretă a lumii înconjurătoare. Interesul față de individualitatea personalității umane se observă, atât în filosofie, teatru, justiție, cât și în artele plastice. În această epocă se constituie, deja, două direcții principale în domeniul *portretului*: prima direcție se bazează pe *portretul realist*, moștenit de la etrusci și dezvoltat de romani până la un *realism* major. A doua direcție este influența elenistă în *portretul* roman, care accentua starea emoțională și morală a *chipului*. După primul Triumvirat și moartea lui Cezar, aceste direcții se suprapun, sintetizând, asemănarea fizică, lumea launtrică a modelului. În acest context ne referim la operele: *Cap de bătrân*, Vatican, Roma, (fig.4), *Portretul lui Pompeius*, Muzeul din Copenhaga, (fig.5) și *Portretul lui Iulius Cezar*, Muzeul Torlonia, Roma, (fig.6). Această tendință va fi numită mai târziu „clasicismul augustinian” și statuia *Togatus* este un model specific de *portret* din perioada istorică a Republicii romane, care va primi o largă răspândire în următoarea perioadă istorică.

După destrămarea celui de-al II-lea Triumvirat, când la conducere rămâne fiul vitreg al lui Cezar, Octavian cu titlul Augustus (fig.7), urmează un timp de progres stabil și fără conflicte interne, ce a dus la o înflorire a artelor plastice, a științei, a economiei. Atât în *sculptură* în genere, cât și în *portretul sculptural*, se dă prioritate formelor sobre ale clasicismului grec, formelor generalizate, idealizate, îmbinate cu *realismul* documentar, cum preferau romanii (fig.8).

În timpul imperiului timpuriu al lui Octavian modelul „clasicismului augustinian”, continuă să fie explorat, doar că faldurile togilor devin mai lungi, până la glezne. Chiar dacă apar statuile lui Octavian Augustus în chipuri de zei, în același timp se realizează un șir de portrete de copii, sculptura funerară de pe morminte încă își păstrează actualitatea. Direcția clasicistă în *arta portretului* dominant din perioada împăratului Octavian se va păstra și în timpul urmașilor săi, în vremurile dinastiilor Iuliilor-Flaviilor (între anii 98-117 e.n.), când urmărim ambele direcții: cea *realistă* și cea care menține influența clasicistă greacă. *Portretele* și busturile de orientare *realistă*, ce reprezentau contemporanii timpului, cât și cele idealiste, erau adesea opere monumentale, adică presupuneau să fie recepționate în spații mari, oficiale și publice.

Pentru cazul operelor de orientare *realistă* artiștii își permiteau o libertate în redarea frumuseții *chipului* uman. Ei reprezentau în *portret* trăsăturile feței după sex, vârstă, statutul social. Artiștii se simțeau mai liberi și în exprimarea plastică, în comparație cu operele din timpul lui Octavian. Sculpturii remarcabile se consideră *portretele* lui Vispasian Flaviu (fig.9), Ceciliu Ocund (fig.10).

În perioada împăratului Traian între anii 98-117 e.n., (fig.11), *portretul* la fel își menține poziția, ca gen prioritar în artă plastică. Deși imperiul se confrunta, la acel moment, cu probleme grave interne, totuși, după cucerirea Daciei, imperiul își mai prelungește existența în glorie încă pe termen de o sută de ani. În acest timp se execută un șir de opere performante, dar și copii după sculpturi mai vechi. În modelarea ochilor, nasului, buzelor se păstrează precizia liniilor, dar dispăre tratarea seacă a acestor detalii. Apare expresia vioaie a modelării volumelor, cum sunt de exemplu, buclele părului din coafuri (fig.12). *Portretele* lui Traian au avut mare influență asupra cetățenilor romani, devenind o modă pentru cazul coafurii bărbătești.

În perioada împăratului Adrian în anii 117-138 e.n., (fig.13), atunci când au fost atrași la curtea romană toți cei mai buni cărturari și artiști ai imperiului, care au favorizat dezvoltarea statului roman, în domeniile științelor, culturii și artelor plastice. Împăratul avea predilecții față de arta și știința greacă, ceea ce a lăsat amprente semnificative în *portretul* roman, această perioadă fiind denumită epoca clasicismului nou roman. Atunci s-au făcut numeroase copii după statuile grecești, unele dintre care au ajuns și până-n zilele noastre. Însăși Adrian, fiind pasionat de filosofia greacă, purta barbă, se interesa de toate descoperirile în domeniul științei și artelor. Apar noi caractere stilistice în *portret*, mai ales după perioada lui Traian, în care modelarea feței era destul de simplă în tratarea formei.

Volumele *chipului* devin mai idealizate și mai fine, iar părul se sculptează liber, energetic, suprafața feței fiind șlefuită până la luciul. Acest contrast de factură în redarea părului și a *chipului* învioră operele *sculpturale*. Cel mai important element novator, care a fost implementat în portretul din perioada lui Adrian, este conturul zgâriat al pupilei ochiului, diafragma căruia se dăltuia și crea un joc de umbre și lumini, ceea ce însuflețea privirea busturilor. Acest procedeu utilizat în tratarea ochilor, a dus la o percepție mai expresivă a *portretului*.

Odată cu venirea la putere a dinastiei antoniilor între anii 138-192 e.n. (*fig.14*), după moartea lui Adrian, când războaiele relativ au fost încetinite, în *portretul* roman se intensifică redarea *chipului* melancolic, îngândurat, se simte o detașare a personajelor de lumea reală. Aceasta se datorează faptului că patricienii romani erau bine școliți, aveau o educație rafinată, cunoșteau cultura greacă. În perioada dinastiei antoniilor a fost creată și prima statuie ecvestră, cea a lui Marc Aurelius (*fig.15*), amintită anterior, care până-n zilele noastre duce faima de monument *sculpturii* romane. Ulterior, în timpul împăraților illirieni, Claudius al II-lea (*fig.16*), Aurelianus și Probus, când s-a reușit să se reîntregească imperiul, trecând la un sistem dictatorial-militarizat a statului, urmărim că acest fenomen s-a răsfrânt asupra construcției sociale, ideologiei și artelor plastice, ce serveau acea ideologie și acel stat.

Atât imperatorul roman, cât și busturile executate după *chipul* său, devin asemenea zeilor ca în Persia sau în Egiptul Antic, fapt neîntâlnit în cultura romană până atunci. Odată cu împărțirea Imperiului Roman în cele patru prefecturi politico-administrative, când Roma își pierde statutul de centru imperial, scepticismul și pesimismul invadează întreaga societate romană. Această tendință s-a simțit în toate domeniile statului, la fel și în *arta portretului*, de exemplu bustul lui Deoclițian (*fig.17*). Creștinismul se extinde în condiții favorabile, influențând foarte rapid societatea antică. La sfârșitul sec. III e.n. în *arta portretului* se simte absența direcției comune, fapt ce se datorează divizării puterii statului între cei patru împărați, iar în provincii apar *portrete* cu stilistică aparte, tipică zonei de proveniență. Influența artei grecești scade dar crește interesul pentru redarea asemănării *realiste* a *chipului* uman fără vreo detalizare profundă (*fig.18*).

O nouă etapă în dezvoltarea *portretului* începe odată cu domnia împăratului Constantin (*fig.19*), pe timpul căruia Imperiul Roman s-a transformat într-o despoție, religia creștină a devenit noua ideologie a puterii, iar capitala a fost mutată în estul imperiului la Constantinopol, oraș ce va determina viitorul dezvoltării culturale în spațiul est-european. Aceste evenimente nu au putut să nu se răsfrângă asupra artelor plastice și a *portretului* în special. În această perioadă în *arta portretului* au coexistat două tendințe plastice. Prima tendință a fost tradițională, *realistă*, preluată din etapa anterioară, în această cheie stilistică se realizau mai des *portrete* după comenzi particulare. A doua tendință era originală în căutarea limbajelor plastice, care ar fi putut corespunde noilor cerințe, cât statale, atât și estetice, religioase. Această tendință era bazată pe idealism pronunțat cu patos imperial. Se creează busturi și statui ale lui Constantin cu înălțimea de două ori mai mari decât figura umană, sau chiar gigantice. *Sculptura* oficială este ruptă de tradiția *realistă* a *portretului* roman din perioadele anterioare. Ochii, exagerați ca mărime, redau feței umane o expresie misterioasă, iar coafura mai mult amintește spectatorului de un ornament decât buclele de păr.

La sfârșitul acestei perioade *portretul* cu trăsăturile sale individuale încetează să mai existe, iar *chipul* uman se transformă din *portret* în icoană (*fig.20*). Fenomenul acesta, produs în *portretul* roman, a pregătit terenul pentru apariția iconografiei bizantine în Est și a artei medievale în Vest [4, p.93].

În perioadele istorice ulterioare: în epoca Renașterii, în cea a Clasicismului și Neoclasicismului, urmărim un interes aparte față de arta antică, îndeosebi față de *portretul* roman în *sculptură*, în care oamenii noilor epoci au regăsit idealul frumuseții. La început, operele de artă plastică antică, după ce erau descoperite pe șantierele arheologice, în ruinele antice, își ocupau locul în colecțiile particulare, ca mai apoi, să devină exponate de interes public în cele mai renumite muzee ale lumii. Și prin aceasta se explică practica creării copiilor după originalele antice. Începând cu secolele XVI-XVIII, numeroase copii s-au făcut pentru înfrumusețarea interioarelor palatelor regale și ale nobililor europeni. Înalta

apreciere a operelor de artă antică a dus la crearea multor falsificări, a pieselor noi, care le mimau pe cele antice. Îndeosebi se falsificau *portretele* romane

Restaurarea și crearea operelor falsificate, pe parcursul secolelor trecute a format o situație de confuzie în studiul *portretului* antic. În marele muzee ale lumii se efectuează și acum o cercetare profundă în reconfirmarea originalelor, fiindcă se cunoaște că, unele dintre monumentele importante, pe care se bazau studiile anterioare, care abordau epoci, s-au dovedit a fi falsuri, create în secolele sus amintite. Mai există un șir de probleme nefinisate ce se referă la studiul *portretului* roman.

În concluzii, remarcăm:

- *arta portretului* a constituit miza artelor plastice în *sculptura* Romei Antice;
- *portretul* este una din formele de bază în *arta plastică* a tuturor culturilor și a tuturor epocilor;
- sculptorii romani au avut drept scop în creațiile lor să redea nu numai trăsăturile individuale ale *chipului* uman, dar și starea sufletească, emoțiile, individualitatea personajului concret;
- *portretul* este unul dintre genurile de artă prin care se pot reda aspirațiile și idealurile timpului în care a fost creat;
- bazele în dezvoltarea *portretului realist* european s-au pus anume în *arta portretului* Romei Antice, care a influențat direct acest gen de artă plastică și i-a proiectat calea evoluției sale.

Referințe bibliografice

1. БРИТОВА, Н.Н.; ЛОСЕВА, Н.М.; СИДОРОВА, Н.А. *Римский скульптурный портрет*. Москва: Искусство, 1975.
2. BANDELLI, R.B. *Il Ritratto nella Antiquita*. Roma: Enciclopedia Italiana”, vol. VI, 1965.
3. BUSCHOR, E. *Das Porträt Bildniswege und Bildnisstufen in fünf Jahrtausenden*. München: by R. Piper, 1960
4. FRANCASTEL, G. P. *Portretul: 50 de secole de umanism în pictură*. București: Ed. Meridiane, 1973.

Anexe

Fig. 1. Capacul canopei din Chissi. Ceramică. Încep. sec. VI î.e.n.

Fig. 2. Așa numitul Brutus. Bronz. Prima jum. sec. III î.e.n.

Fig. 3. Aul Metell. Bronz. Anii 100 î.e.n.

Fig. 4. Bătrân. Marmoră. Mijlocul sec. I î.e.n.

Fig. 5. Pompeius. Marmoră. Jum. sec. I î.e.n.

Fig. 6. Iulius Cezar. Marmoră. Anii 40 î.e.n.

Fig. 7. Octavian. Marmoră. Încep. sec. I e.n.

Fig. 8. Livia. Marmoră. Încep. sec. I e.n.

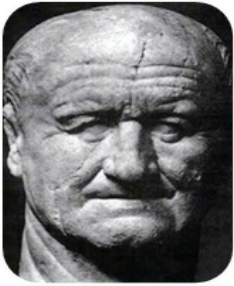

Fig. 9. Vespasianus. Anii 70 e.n.

Fig. 10. Ceciliu Ocund. Bronz. Anii 70 e.n.

Fig. 11. Traian. Marmoră. Anii 110- e.n.

Fig. 12. Bust de romană. Marmoră. Anii 98-117 e.n.

Fig. 13. Adrianus. Bazalt. Anii 120 e.n.

Fig. 14. Antonius. Marmoră sec. II e.n.

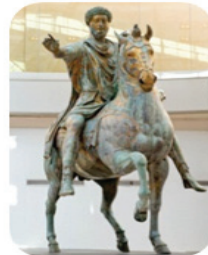

Fig. 15. Marc Aurelius. Bronz.

Fig. 16. Claudius. Marmoră. sec. III, e.n.

Fig. 17. Așa numita "Siriana". Marmoră.

Fig. 18. Dioclițian. Sf. sec. III.

Fig. 19. Constantin. Marmoră. Anii 325.

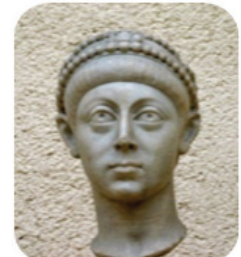

Fig. 20. Arcadius. Sf. sec. VI.